

บทบา

การปกครองพระสังฆาธิการต่อการบริหารกิจการ คณะสงฆ์ อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา

พระครูสถิตรัตนบรรพต (ณพฤทธิ์ ชินจากพรรณี)^{1*} กันตภณ หนูทองแก้ว²

รับบทความ: 18 พฤศจิกายน 2568 แก้ไขบทความ: 10 ธันวาคม 2568 ตอรับบทความ: 11 ธันวาคม 2568

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาบทบาทการปกครองของพระสังฆาธิการต่อการบริหารกิจการคณะสงฆ์ 2) เปรียบเทียบการปกครองของพระสังฆาธิการต่อการบริหารกิจการคณะสงฆ์ และ 3) ศึกษาแนวทางส่งเสริมบทบาทการปกครองของพระสังฆาธิการต่อการบริหารกิจการคณะสงฆ์อำเภอเมืองสงขลา การวิจัยเป็นเชิงปริมาณ กลุ่มตัวอย่างได้แก่ พระภิกษุ สามเณร และแม่ชีจากวัดในสังกัดมหานิกาย จำนวน 144 รูป/คน เครื่องมือที่ใช้คือแบบสอบถามที่มีค่าความเชื่อมั่น 0.86 สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล ได้แก่ ค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน การวิเคราะห์ความแปรปรวนทางเดียว และการเปรียบเทียบรายคู่ด้วยวิธี LSD ผลการวิจัยพบว่า 1) บทบาทการปกครองของพระสังฆาธิการต่อการบริหารกิจการคณะสงฆ์ อำเภอเมืองสงขลา โดยรวมอยู่ในระดับมาก รายด้านพบว่า ด้านการปกครองมีค่าเฉลี่ยสูงสุด รองลงมา คือ ด้านการสาธารณูปโภค ด้านการเผยแผ่ ด้านการศึกษาสงเคราะห์ ด้านการศาสนศึกษา และด้านการสาธารณสงเคราะห์ ตามลำดับ 2) การเปรียบเทียบพบว่ากลุ่มตัวอย่างที่มีอายุ สถานภาพทางสมณเพศ การมีส่วนร่วมในกิจกรรมของคณะสงฆ์ ระดับการศึกษาสามัญ และระดับความรู้สายนักรัทธิมีความคิดเห็นแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 และ 3) แนวทางส่งเสริมบทบาทการปกครองของพระสังฆาธิการต่อการบริหารกิจการคณะสงฆ์อำเภอเมืองสงขลา ควรเน้นการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์และชุมชน พัฒนาการศึกษาระบบออนไลน์ ส่งเสริมความร่วมมือกับภาครัฐ เอกชน และสถานศึกษา สนับสนุนทุนช่วยเหลือสังคม ตลอดจนพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางศาสนา

คำสำคัญ: การปกครอง พระสังฆาธิการ การบริหารกิจการคณะสงฆ์

¹ รัฐศาสตรมหาบัณฑิต คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

*อีเมล: Kantaphon_27@hotmail.com

² อาจารย์ประจำ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

The Role of the Sangha Administrative officer in the Administration the Sangha Mueang Songkhla District Songkhla Province

Phrakrusathidrattanabunpot (Nopparit Khinjakphat)^{1*}

Kantaphon Nuthongkaew²

Abstract

The objectives of this study are to: 1) Study the administrative role of ecclesiastical governors in managing Sangha affairs, 2) Compare the administrative roles of ecclesiastical governors in managing Sangha affairs, and 3) Explore approaches to promoting the administrative roles of ecclesiastical governors in managing Sangha affairs in Mueang Songkhla District. The study employed a quantitative research design, with the sample consisting of 144 monks, novices, and nuns from temples under the Mahanikaya Sect. The research instrument was a questionnaire with a reliability coefficient of 0.86. The statistical methods used for data analysis included percentage, mean, standard deviation, one-way analysis of variance (ANOVA), and LSD post hoc comparison.

The findings revealed that: 1) The overall administrative role of ecclesiastical governors in managing Sangha affairs in Mueang Songkhla District was at a high level. When considered by aspect, the highest mean score was in governance followed by public utilities, religious propagation, educational support, religious education, and public welfare, respectively. 2) The comparison revealed that the respondents' age, monastic status, participation in Sangha activities, level of general education, and level of knowledge in Buddhist studies significantly influenced their opinions regarding the administrative roles of ecclesiastical governors, with statistical significance at the 0.05 level. 3) The suggested approaches for promoting the administrative roles of ecclesiastical governors consist of encouraging the participation of monks and local communities, enhancing education through online systems, fostering cooperation with governmental, private, and educational institutions, supporting social assistance and scholarship programs, and developing temples as centers for religious activities.

Keywords: Administration, Sangha Executive, Administration of Monastic Affairs

¹ Faculty of Social sciences Mahamakut Buddhist University.

² Instructor of Mahakut Buddhist University

บทนำ

การปกครองคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบันประสบปัญหาสำคัญสองประการ ได้แก่ โครงสร้างการปกครอง และประสิทธิภาพในการบริหารจัดการ แม้ระบบการปกครองมีลำดับชั้นชัดเจนตั้งแต่ส่วนกลางจนถึงระดับท้องถิ่น แต่การรวมศูนย์อำนาจไว้ที่มหาเถรสมาคมทำให้การดำเนินงานในพื้นที่ล่าช้า ขาดความคล่องตัว และมีแนวโน้มก่อให้เกิดลักษณะอำนาจนิยม (พระณรงค์ สังขวิจิตร, 2560) ขณะเดียวกัน ปัญหาด้านประสิทธิภาพก็ปรากฏชัดจากการณีพระสงฆ์กระทำผิดพระธรรมวินัยบ่อยครั้ง ส่งผลกระทบต่อความศรัทธาของประชาชน โดยการแก้ไขปัญหายังไม่ทันต่อสถานการณ์ เนื่องจากผู้บริหารระดับสูงส่วนใหญ่มีอายุระหว่าง 55-65 ปี ขาดความคล่องตัว และมีภารกิจด้านพิธีกรรมมาก จึงไม่สามารถทุ่มเทเวลาในการศึกษาหาความรู้ใหม่ ๆ ได้อย่างเพียงพอ (พระไพศาล วิสาโล, 2546) แนวทางการปรับปรุงการบริหารคณะสงฆ์จึงควรสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมโลกที่รวดเร็ว โดยพระสังฆาธิการจำเป็นต้องมีความรู้ ความสามารถ และปรับตัวให้เข้ากับยุคสมัยได้อย่างเหมาะสม รวมทั้งต้องประยุกต์ใช้เทคโนโลยีเพื่อเสริมสร้างประสิทธิภาพในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้มั่นคงและยั่งยืน

ทั้งนี้ “พระสังฆาธิการ” หมายถึงพระภิกษุผู้ดำรงตำแหน่งปกครองคณะสงฆ์ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2505 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พุทธศักราช 2535 ครอบคลุมตั้งแต่ตำแหน่งเจ้าคณะใหญ่ เจ้าคณะภาค เจ้าคณะจังหวัด เจ้าคณะอำเภอ เจ้าคณะตำบล จนถึงเจ้าอาวาสและผู้ช่วยเจ้าอาวาส ซึ่งล้วนมีหน้าที่สำคัญในการกำกับดูแลให้คณะสงฆ์ดำเนินไปตามพระธรรมวินัย กฎหมาย กฎมหาเถรสมาคม และข้อบังคับต่าง ๆ เพื่อรักษาความเรียบร้อยและความศรัทธาของพระพุทธศาสนาในสังคมไทย

การบริหารกิจการคณะสงฆ์ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ถือว่าเป็นรูปแบบการปกครองคณะสงฆ์เป็นหลักในการจัดระเบียบการปกครอง โดยกำหนดให้มหาเถรสมาคมออกข้อบังคับวางระเบียบออกคำสั่ง มติและออกประกาศโดยไม่ขัดหรือแย้งกับกฎหมายและพระธรรมวินัยในขอบเขตความรับผิดชอบตามกฎหมายมหาเถรสมาคม ว่าด้วยระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ ฉบับที่ 2 พุทธศักราช 2541 ว่าด้วยกฎระเบียบการปกครองคณะสงฆ์, หมวดที่ 3 ส่วนที่ 1 ข้อที่ 10 ให้พระสังฆาธิการมีหน้าที่รับผิดชอบ 6 ประการ คือ 1) ดำเนินการปกครองคณะสงฆ์ให้เป็นไปตามพระธรรมวินัยกฎหมายมหาเถรสมาคม ข้อบังคับ ระเบียบ คำสั่ง มติประกาศพระบัญชาสมเด็จพระสังฆราช คำสั่งของผู้บังคับบัญชาเหนือตน 2) ควบคุมและส่งเสริมการรักษาความเรียบร้อยดีงาม การศาสนศึกษา การเผยแผ่พระพุทธศาสนา การสาธารณูปการ และการสาธารณสงเคราะห์ให้ดำเนินไปด้วยดี 3) ระวังอธิกรณ์วินิจัยการลงนิคหกรรมวินิจัยข้ออุทธรณ์คำสั่งหรือคำวินิจัยขึ้นเจ้าคณะตำบล 4) แก้ไขข้อขัดข้องของเจ้าคณะตำบลให้เป็นไปโดยชอบ 5) ควบคุม บังคับ บัญชาเจ้าคณะและเจ้าอาวาส ตลอดจนพระภิกษุ สามเณรผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาหรืออยู่ในเขตการปกครองของตนและชี้แจงแนะนำการปฏิบัติหน้าที่ของผู้ใต้บังคับบัญชาให้เป็นไปโดยความเรียบร้อย 6) ตรวจการและประชุมพระสังฆาธิการในเขตปกครองของตน (วัดโมลีโลกยาราม, 2564) ตามที่กล่าวมา 6 ประการข้างต้นนี้ ทำให้พระสังฆาธิการนั้น มีบทบาทหน้าที่ในการปกครองและบริหารกิจการคณะสงฆ์ให้เป็นไปอย่างเรียบร้อย อีกทั้งพระสังฆาธิการยังต้องรู้จักปรับบทบาทในการปกครองให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคม พัฒนาภาวะผู้นำให้กับตนเอง คือ การรับรู้ จดจำ สร้างวินัย ศึกษาหาความรู้ (พระมหาอภิชาติ ชยเมธี

(ถาวร), 2566) พร้อมใช้ทักษะของศาสตร์และศิลป์ในการบริหารเพื่อจรรโลงศาสนา สืบสานและพัฒนาพระพุทธศาสนาให้ก้าวหน้าอยู่คู่กับประเทศไทยตราบนานเท่านาน

อำเภอเมืองสงขลาเป็นเมืองสำคัญที่ตั้งอยู่ทางฝั่งทะเลตะวันตกของอ่าวไทย มีความเจริญรุ่งเรืองมาตั้งแต่สมัยโบราณ ปรากฏหลักฐานทางโบราณคดีในศตวรรษที่ 13 ซึ่งมีอายุเก่าแก่กว่าสมัยอยุธยา แสดงให้เห็นถึงความเป็นชุมชนโบราณและเมืองเก่าแก่ที่มีศิลปะ โบราณวัตถุ โบราณสถาน ขนบธรรมเนียม ประเพณี ภาษา การละเล่นพื้นเมือง และศิลปะพื้นเมืองที่สืบทอดเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของจังหวัดสงขลา พื้นที่อำเภอเมืองสงขลาครอบคลุมกว่า 171.90 ตารางกิโลเมตร มีประชากรมากกว่า 150,000 คน และมีความหลากหลายทางศาสนาและวัฒนธรรม ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงพลวัตทางสังคมที่ซับซ้อนและเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ บริบททางกายภาพและสังคมดังกล่าวส่งผลโดยตรงต่อการบริหารคณะสงฆ์ในพื้นที่ เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงค่านิยมของประชาชนและความหลากหลายทางวัฒนธรรม ทำให้การบริหารที่ยึดติดกับรูปแบบเดิมอาจไม่สอดคล้องกับยุคสมัย พระสังฆาธิการจึงจำเป็นต้องพัฒนาแนวคิดและทักษะให้เหมาะสมกับสถานการณ์ เพื่อสามารถนำหลักธรรมและหลักการบริหารมาประยุกต์ใช้ในการขับเคลื่อนกิจการคณะสงฆ์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ในบริบทของจังหวัดสงขลา คณะสงฆ์มีบทบาทสำคัญทั้งด้านการปกครอง การศาสนศึกษา การเผยแผ่พระพุทธศาสนา การสาธารณูปการ การสาธารณสงเคราะห์ และการศึกษาสงเคราะห์ โดยเฉพาะการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางทางศาสนาและวัฒนธรรมของชุมชน ซึ่งต้องอาศัยความร่วมมือระหว่างพระสงฆ์ ชุมชน ภาครัฐ และภาคเอกชน เพื่อสร้างความเข้าใจอันดีและส่งเสริมการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ อันเป็นภารกิจที่เกี่ยวข้องกับการทำนุบำรุงและพัฒนาพระพุทธศาสนาให้มั่นคงในสังคมไทย อย่างไรก็ตาม ปัญหาที่เกิดขึ้นในพื้นที่ (อิทธิกร) ได้แก่ ปัญหาโครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์ที่ยังคงรวมศูนย์อำนาจไว้ที่ส่วนกลาง ทำให้การดำเนินงานในพื้นที่ล่าช้าและขาดความคล่องตัว (พระณรงค์ สังขวิจิตร, 2560) ปัญหาประสิทธิภาพในการบริหารจัดการ ที่ปรากฏกรณีพระสงฆ์กระทำผิดพระธรรมวินัยบ่อยครั้ง ส่งผลต่อความศรัทธาของประชาชน และการแก้ไขปัญหายังไม่ทันต่อสถานการณ์ เนื่องจากผู้บริหารส่วนใหญ่มีอายุระหว่าง 55-65 ปี ขาดความคล่องตัวและมีภารกิจด้านพิธีกรรมมาก จึงไม่สามารถทุ่มเทเวลาในการศึกษาหาความรู้ใหม่ ๆ ได้อย่างเพียงพอ และปัญหาการปรับตัวต่อสังคมพหุวัฒนธรรม ของอำเภอเมืองสงขลา ที่มีความหลากหลายทางศาสนาและวัฒนธรรม ทำให้การบริหารคณะสงฆ์ต้องเผชิญกับความท้าทายในการสร้างความเข้าใจและการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ

จากที่กล่าวมาข้างต้นผู้วิจัยมีความสนใจศึกษาบทบาทการปกครองพระสังฆาธิการต่อการบริหารกิจการคณะสงฆ์อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา เพื่อศึกษาถึงบทบาทการปกครองพระสังฆาธิการต่อการบริหารกิจการคณะสงฆ์ อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา และนำผลการศึกษามาใช้เพื่อเป็นแนวทางส่งเสริมบทบาทการปกครองของพระสังฆาธิการในอำเภอเมืองสงขลา ให้สามารถปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคมและตอบสนองต่อความต้องการของประชาชนได้อย่างเหมาะสม อันจะนำไปสู่การทำนุบำรุงและพัฒนาพระพุทธศาสนาให้มั่นคงและยั่งยืนในสังคมไทย

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. ศึกษาบทบาทการปกครองของพระสังฆาธิการต่อการบริหารกิจการคณะสงฆ์
2. เปรียบเทียบการปกครองของพระสังฆาธิการต่อการบริหารกิจการคณะสงฆ์
3. ศึกษาแนวทางส่งเสริมบทบาทการปกครองของพระสังฆาธิการต่อการบริหารกิจการคณะสงฆ์อำเภอเมืองสงขลา

วรรณกรรมและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดเกี่ยวกับบทบาทและหน้าที่ของพระสังฆาธิการ

บทบาทหรือหน้าที่ หมายถึง พฤติกรรมอันพึงคาดหมายของบุคคลแต่ละคนในกลุ่ม หน้าที่หรือพฤติกรรมต่าง ๆ โดยปกติเป็นสิ่งที่สังคมหรือวัฒนธรรมของกลุ่มหรือสังคมนั้น ๆ กำหนดขึ้น ฉะนั้น บทบาทจึงเป็นแบบแห่งความประพฤติของบุคคลในสถานที่หนึ่ง ที่พึงมีต่อบุคคลอื่น ๆ (สนธยา พลศรี, 2556) เป็นการตอบสนองหน้าที่งานต่อบทบาทที่บุคคลกระทำจริงอาจไม่สอดคล้องกับความคาดหวังของบุคคลนั้น (ประเสริฐไชยเชื้อ, 2554) หรืออาจเป็นสิ่งที่กำหนดไว้เป็นระเบียบอย่างชัดเจนว่าบุคคลที่อยู่ในบทบาทนั้นต้องทำอะไรบ้าง หรืออาจถูกคาดหวังจากบุคคลอื่น ๆ ก็ได้ (ชัยยงค์ ขามรัฐ, 2551)

คำว่า “พระสังฆาธิการ” มาจาก “สังฆะ” (คณะสงฆ์) และ “อธิการ” (การงานหรืออำนาจ) แปลว่า “ภิกษุผู้มีอำนาจเต็มในการบริหารงานคณะสงฆ์” ตำแหน่งพระสังฆาธิการ ได้แก่ เจ้าคณะใหญ่, เจ้าคณะภาค รองเจ้าคณะภาค, เจ้าคณะจังหวัด รองเจ้าคณะจังหวัด, เจ้าคณะอำเภอ รองเจ้าคณะอำเภอ, เจ้าคณะตำบล รองเจ้าคณะตำบล, เจ้าอาวาส รองเจ้าอาวาส และผู้ช่วยเจ้าอาวาส (พระมหาสมชาย สุนติโกโร (ชุ่มจิต), 2555; พระครูสุชาตวิมลกิจ (เฉลิมชัย อภิชาโต, 2554)

กฎหมายเถรสมาคม ฉบับที่ 24 (พุทธศักราช 2541) ว่าด้วยการแต่งตั้งถอดถอนพระสังฆาธิการ ได้กำหนดจริยาพระสังฆาธิการซึ่งพระสังฆาธิการต้องปฏิบัติตามบทบาทของพระสังฆาธิการ เป็นจริยาอันพระสังฆาธิการต้องถือปฏิบัติโดยเคร่งครัด โดยมีหลักจริยาดังนี้

1. เคารพกฎหมายและพระธรรมวินัย ต้องปฏิบัติตามกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับคณะสงฆ์และพระธรรมวินัยอย่างเคร่งครัด
2. เชื่อฟังผู้บังคับบัญชา หากไม่เห็นด้วยกับคำสั่ง ให้คัดค้านเป็นลายลักษณ์อักษรภายใน 15 วัน และต้องปฏิบัติตามหากคำสั่งไม่ผิดพระวินัย
3. ตั้งใจปฏิบัติหน้าที่ ต้องระมัดระวังไม่ให้เกิดความเสียหาย และห้ามละทิ้งหน้าที่โดยไม่มีเหตุอันควร
4. ใช้อำนาจโดยชอบธรรม ห้ามใช้อำนาจในทางที่ไม่เหมาะสม
5. สุภาพเรียบร้อย ต้องมีความสุภาพต่อผู้บังคับบัญชาและผู้ใต้ปกครอง
6. ส่งเสริมความสามัคคี ต้องรักษาความสามัคคีและช่วยเหลือกันในทางที่ชอบ
7. อำนวยความสะดวกต่อกิจสงฆ์ ต้องสนับสนุนการดำเนินงานของคณะสงฆ์และพระศาสนา
8. รักษาความลับ ต้องรักษาข้อมูลที่ยังไม่ควรเปิดเผยเกี่ยวกับคณะสงฆ์

ดังนั้น การบริหารกิจการคณะสงฆ์นับเป็นปัจจัยสำคัญทำให้การปกครองพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนามีความมั่นคง แบ่งงาน กระจายอำนาจ เกิดการพัฒนาในด้านต่าง ๆ 6 ด้าน ได้แก่ การปกครอง การศาสนศึกษา การศึกษาสงเคราะห์ การเผยแผ่ การสาธารณูปการ และสาธารณสงเคราะห์ อย่างเป็นรูปธรรมเพื่อให้พระพุทธศาสนาอยู่คู่กับสังคมไทยอย่างยาวนานและมั่นคง

แนวคิดเกี่ยวกับกิจการงานคณะสงฆ์

การบริหารกิจการคณะสงฆ์ มีพันธกิจหรือภารกิจธุระในการบริหารงานตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2505 แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พุทธศักราช 2535 (พระครูพิฑูรณคราภิรักษ์ (อนุชาติ นรินโท), 2564; พระมหาสุวิทย์ โนนงาม, 2556; สำนักงานพระพุทธศาสนา, 2554) ประกอบด้วย

1. ด้านการปกครอง หมายถึง การปกครองคณะสงฆ์ ในการดูแล ค้ำครอง และบริหารกิจการของคณะสงฆ์ให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อย โดยมีสมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก เป็นประธานสูงสุดในระบบการปกครองแบบประชาธิปไตย ภายใต้การกำกับของมหาเถรสมาคมซึ่งเปรียบเสมือนคณะรัฐมนตรี มีหน้าที่กำหนดนโยบายและระเบียบตามพระธรรมวินัย (พระมหาจันทน์ สิริวัฒนโณ (ผมไผ่) และคณะ, 2564; ชุตติพงศ์ คงกาจัญญณ์ (สิริวิชัย), 2564) การปกครองในพระพุทธศาสนามุ่งเน้นการศึกษา มีใช้อำนาจเพื่อป้องกันความขัดแย้งและธำรงความสงบเรียบร้อย (พระธรรมปริยัติโสภณ (วรวิทย์ คงคปณฺโญ), 2550) พระสังฆาธิการมีบทบาทสำคัญในการควบคุม ดูแล และส่งเสริมให้พระภิกษุสามเณรดำรงตนอยู่ในหลักพระธรรมวินัย กฎหมาย และกฎหมายมหาเถรสมาคมอย่างถูกต้องเหมาะสม (มนตรี แก้วไพฑูรย์, 2564; พระมหาสุวิทย์ โนนงาม, 2556)

2. ด้านการศาสนศึกษา หมายถึง การศึกษาเล่าเรียน ฝึกฝน และอบรมพระธรรมวินัยของบรรพชิต และคฤหัสถ์เป็นภารกิจสำคัญของคณะสงฆ์ ภายใต้อำนาจหน้าที่ของมหาเถรสมาคมตามมาตรา 15 แห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. 2535 ซึ่งระบุให้ “ควบคุมและส่งเสริมการศาสนศึกษา” เพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ (พระมหาจันทน์ สิริวัฒนโณ (ผมไผ่) และคณะ, 2564; พระสมุห์กำพร สุชาโต, 2554) ศาสนศึกษามีวัตถุประสงค์เพื่อการรักษาตนและหมู่คณะ การอบรมสั่งสอน การพัฒนาชาติด้วยคุณธรรม การสร้างศาสนทายาท และการเสริมความมั่นคงของพระพุทธศาสนาและประเทศชาติ ครอบคลุมการจัดการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและบาลี การอบรมก่อนสอบ การสอบนักธรรม-บาลี การสนับสนุนวัสดุอุปกรณ์ และการจัดตั้งกองทุนเพื่อการศึกษา (พระเทพปริยัติสุธี, 2550; สมเด็จพระมหาธีรราชวังมกุฎราชครู, 2559) โดยมีพระสังฆาธิการเป็นผู้ส่งเสริมการศึกษาทั้งทางธรรมและทางโลก เพื่อให้พระภิกษุสามเณรมีความรู้เท่าทันยุคสมัยและสืบทอดพระพุทธศาสนาได้อย่างมั่นคง (มนตรี แก้วไพฑูรย์, 2564) ทั้งนี้ ศาสนศึกษายังเกี่ยวข้องกับการทำความเข้าใจความเชื่อ พฤติกรรม และสถาบันทางศาสนา เพื่อให้เกิดปัญญาในหลักธรรมและตระหนักถึงอำนาจเหนือมนุษย์ เช่น เทวดาหรือพระผู้เป็นเจ้า (ชุตติพงศ์ คงกาจัญญณ์, 2564)

3. ด้านการศึกษาสงเคราะห์ หมายถึง การจัดการศึกษาเพื่อช่วยเหลือประชาชนให้มีโอกาสเรียนรู้อย่างมากขึ้น โดยเฉพาะผู้ขาดแคลน เช่น เด็กยากจน ผู้สูงอายุ หรือผู้ที่อยู่ในวัยเรียน ทั้งในรูปแบบโรงเรียนการกุศลของวัด ศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ และการสนับสนุนสถาบันการศึกษา (พระมหาจันทน์ สิริวัฒนโณ, 2564; ชุตติพงศ์ คงกาจัญญณ์, 2564; พระครูวินัยธรธวิธ ธิเบศร์, 2557; พระมหาสมชาย สุนติกโร, 2555; มนตรี แก้วไพฑูรย์, 2564) คณะสงฆ์ได้ดำเนินการด้านนี้มาแต่โบราณ ถึงแม้สภาพบ้านเมืองเปลี่ยนไป บทบาทของพระสงฆ์ในการศึกษาทางโลกลดลง แต่ยังคงดำเนินการด้านการศึกษาสงเคราะห์อย่างต่อเนื่อง มหาเถรสมาคมจึงให้ความสำคัญโดยออกประกาศสนับสนุนการตั้งทุนการศึกษาสงเคราะห์แก่นักเรียน โดยเฉพาะระดับประถมศึกษา ตามเจตนารมณ์ของวัดที่มีศักยภาพ โดยไม่บังคับให้ดำเนินการ

4. ด้านการเผยแผ่ เป็นภารกิจสำคัญของพระสงฆ์และคณะสงฆ์ ที่มุ่งให้หลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าถูกเผยแพร่ออกมาอย่างกว้างขวางมั่นคง (พระมหาจันทน์ สิริวัฒนโณ (ผมไผ่) และคณะ, 2564) และมุ่งให้ธรรมะซึมซาบอยู่ในจิตใจผู้ฟังและขยายไปสู่สังคม ผ่านการเทศนา ปาฐกถา การบรรยายธรรม การใช้สื่อวิทยุ โทรทัศน์ และสื่อดิจิทัล ตลอดจนการสอนสมถะและวิปัสสนากรรมฐาน (มนตรี แก้วไพฑูรย์, 2564; ชนะชัย นิราศโสทร, 2558) อีกทั้งยังรวมถึงการอบรมและสั่งสอนให้ประชาชนเข้าใจศาสนาพืธีและการปฏิบัติธรรมอย่างถูกต้อง เพื่อส่งเสริมให้ดำรงชีวิตด้วยศีลธรรม (ชนะชัย นิราศโสทร, 2558) ดังนั้น พระสงฆ์ผู้ทำหน้าที่เผยแผ่จึงควรมีความรู้ทั้งด้านพุทธธรรมและทักษะการสื่อสาร เพื่อให้การเผยแผ่เกิดผลอย่างมีประสิทธิภาพ (ชุตติพงศ์ คงกาจัญญณ์, 2564) ทั้งนี้ การศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรมยังเป็นพื้นฐานสำคัญในการพัฒนาพระสงฆ์ให้สามารถจำและถ่ายทอดพระธรรมคำสอนแก่ประชาชนได้อย่างถูกต้อง

5. ด้านการสาธารณูปการ เป็นในการดูแลและพัฒนาวัดให้เหมาะสมกับยุคสมัย (พระธรรมกิตติวงศ์, 2551; พระเทพปริยัติสุธี, 2550) ครอบคลุม 3 เรื่องหลัก คือ การบูรณะและพัฒนาวัด การก่อสร้างเสนาสนะ และการดูแลศาสนสมบัติ ยึดหลัก “สัปปายะ” 4 ประการ ได้แก่ อาวาสสัปปายะ อาหารสัปปายะ บุคคลสัปปายะ และธรรมสัปปายะ เพื่อให้วัดเป็นสถานที่ที่เหมาะสมแก่การอยู่อาศัยและปฏิบัติธรรม (พระครูวินัยธรธวิธ ธิเบศร์, 2557) เน้นดูแลการรักษาของเก่าให้คงอยู่ และการสร้างสิ่งใหม่ให้เจริญงอกงาม และพัฒนาสิ่งที่ยังไม่มีให้เกิดขึ้น สร้างสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการปฏิบัติธรรม การพัฒนาชุมชน และการธำรงพระพุทธศาสนา และเป็นเกณฑ์หนึ่งในการพิจารณาความเหมาะสมของพระสังฆาธิการในการได้รับสมณศักดิ์หรือตำแหน่งหน้าที่ (ชุตติพงศ์ คงกาจัญญณ์, 2564)

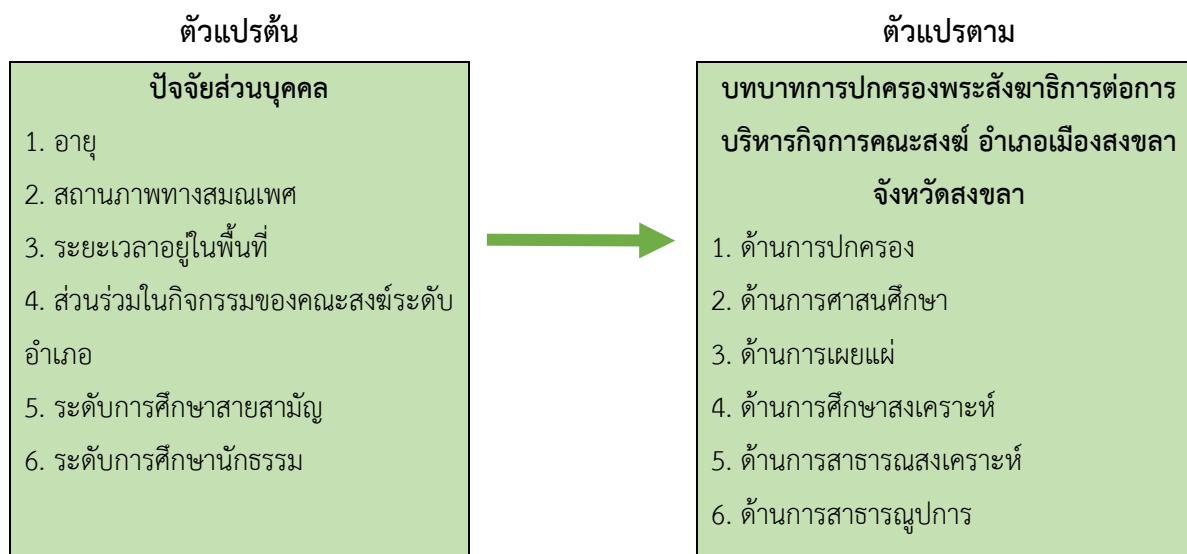
6. ด้านการสาธารณสงเคราะห์ เป็นภารกิจสำคัญที่สะท้อนบทบาทของพระสงฆ์ในฐานะที่พึ่งทางสังคมและจิตใจ เช่น ทุนการศึกษา การสอนศีลธรรมในสถานศึกษา การบรรพชาสามเณรภาคฤดูร้อน การอบรมอาชีพ การใช้พื้นที่วัดเพื่อประโยชน์สาธารณะหรือให้ที่พักพิง การพัฒนาท้องถิ่น จัดหาทุนพัฒนาหมู่บ้าน และป้องกันยาเสพติด โดยดำเนินการภายใต้กรอบพระธรรมวินัยและความสงบเรียบร้อยของสังคม (มนตรี แก้วไพฑูรย์, 2564; พระศีลป บุญทอง, 2557; พระมหาดนัย วงศ์พรหม, 2556)

สรุปได้ว่า บทบาทการปกครองของพระสังฆาธิการต่อการบริหารกิจการคณะสงฆ์อำเภอเมืองสงขลา ครอบคลุมทั้งด้านการปกครอง การศาสนศึกษา การศึกษาสงเคราะห์ การเผยแผ่ การสาธารณูปการ และการ

สาธารณสงเคราะห์ โดยมุ่งเน้นการบริหารจัดการคณะสงฆ์ให้เป็นระบบ ส่งเสริมการศึกษาและเผยแผ่พระธรรมวินัย ควบคู่กับการพัฒนาวัดและชุมชนให้เป็นศูนย์กลางแห่งคุณธรรม พระสังฆาธิการจึงมีบทบาทสำคัญในการประสานศาสนกิจและสาธารณประโยชน์ เพื่อธำรงพระพุทธศาสนาและยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนในพื้นที่อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา

กรอบแนวคิดการวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงปริมาณ โดยผู้วิจัยมุ่งศึกษาเรื่อง “บทบาทการปกครองพระสังฆาธิการต่อการบริหารกิจการคณะสงฆ์ อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา” ผู้วิจัยได้สังเคราะห์จากแนวคิดเกี่ยวกับกิจการงานคณะสงฆ์ ของ พระมหาวรเมธ เตชธมโม (2561), พระครูพิฑูรณคราภิรักษ์ (อนุชาติ นรินโท) (2564), พระมหาสุวิทย์ โนนงาม (2556) และสำนักงานพระพุทธศาสนา (2554) ประกอบด้วย 6 ด้าน คือ การปกครอง การศาสนศึกษา การศึกษาสงเคราะห์ การเผยแผ่ การสาธารณูปการ และสาธารณสงเคราะห์ ตามภาพที่ 1 ดังนี้

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดการวิจัย

วิธีการดำเนินการวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นงานเชิงปริมาณ ประชากร คือ พระภิกษุ สามเณร แม่ชี และศิษย์วัด (สังกัดมหานิกาย) ในเขตอำเภอเมืองสงขลา จำนวน 224 รูป/คน (สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดสงขลา บัญชีจำนวนวัด ที่พักสงฆ์ พระภิกษุ สามเณร ชี และศิษย์วัด ประจำปี 2567 ข้อมูล ณ วันที่ 31 มกราคม 2567) กลุ่มตัวอย่าง คือ พระภิกษุ สามเณร แม่ชี และศิษย์วัด (สังกัดมหานิกาย) จำนวน 144 รูป/คน ใช้วิธีการกำหนดขนาดกลุ่มตัวอย่าง ตามสูตรการคำนวณของทาโร ยามาเน่ (Yamane, T. ,1967)

การรวบรวมข้อมูล เครื่องมือและการวิเคราะห์ข้อมูล

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ แบบสอบถาม ในการเก็บรวบรวมข้อมูล โดยแบ่งแบบสอบถามออกเป็น 3 ตอน คือ ตอนที่ 1 ปัจจัยส่วนบุคคลของผู้ตอบแบบสอบถาม ได้แก่ อายุ พรรษา ระดับการศึกษา สายสามัญ ระดับการศึกษาสายมัธยมศึกษา ข้อคำถามเป็นลักษณะของการตรวจสอบรายการ (Checklist) และเป็นคำถามปลายเปิด (Open - Ended Questionnaires) ตอนที่ 2 เป็นคำถามที่เกี่ยวกับบทบาทการปกครอง พระสังฆาธิการต่อการบริหารกิจการคณะสงฆ์ อำเภอเมืองสงขลา โดยข้อคำถามเป็นแบบมาตราส่วนประมาณค่า ระดับคะแนน (Rating Scale) โดยให้ผู้ตอบแบบสอบถาม เลือกตอบคำถาม 5 ระดับ (มากที่สุด 5 คะแนน, มาก 4 คะแนน, ปานกลาง 3 คะแนน, น้อย 2 คะแนน และน้อยที่สุด 1 คะแนน) ตอนที่ 3 เป็นแบบสอบถาม ลักษณะปลายเปิด เกี่ยวกับข้อเสนอแนะ ปัญหาและแนวทางส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาที่ดีขึ้น ผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน 3 ท่าน ได้ตรวจสอบเครื่องมือวิจัยแล้วพบว่า แบบสอบถามมีค่าดัชนีความสอดคล้อง (IOC) เท่ากับ 1.00 จากจำนวนข้อคำถามทั้งหมด 37 ข้อ และมีค่าความเชื่อมั่นทั้งฉบับเท่ากับ 0.86 ซึ่งอยู่ในระดับสูง เครื่องมืดังกล่าวจึงมีความเหมาะสมต่อการนำไปใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลจริง โดยสถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลประกอบด้วย ร้อยละ ค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน รวมทั้งการวิเคราะห์ความแปรปรวนทางเดียว (One-way ANOVA) และการเปรียบเทียบรายคู่ด้วยวิธี Least Significant Difference: LSD

ผลการวิจัย

วัตถุประสงค์ที่ 1 บทบาทการปกครองพระสังฆาธิการต่อการบริหารกิจการคณะสงฆ์ อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา

ตารางที่ 1 แสดงค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน บทบาทการปกครองพระสังฆาธิการ

ต่อการบริหารกิจการคณะสงฆ์ อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา โดยรวมและรายด้าน

ข้อ	บทบาทการปกครองพระสังฆาธิการ ต่อการบริหารกิจการคณะสงฆ์	$\bar{X}$	S.D.	แปลผล	อันดับ
1.	ด้านการปกครอง	3.96	0.44	มาก	1
2.	ด้านการศึกษา	3.55	0.26	มาก	5
3.	ด้านการเผยแผ่	3.83	0.46	มาก	3
4.	ด้านการศึกษาสงเคราะห์	3.61	0.44	มาก	4
5.	ด้านการสาธารณสงเคราะห์	3.34	0.57	ปานกลาง	6
6.	ด้านการสาธารณูปการ	3.89	0.59	มาก	2
	โดยรวม	3.70	0.28	มาก	

จากตารางที่ 1 พบว่า บทบาทการปกครองพระสังฆาธิการต่อการบริหารกิจการคณะสงฆ์ อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา โดยรวมอยู่ในระดับมาก ($\bar{X}=3.70$, $SD= 0.28$) พิจารณารายด้าน พบว่า ด้านการ

ปกครองมีค่าเฉลี่ยมากที่สุด ($\bar{X}$ =3.96, SD= 0.44) รองลงมาคือ ด้านการสาธารณูปโภค ($\bar{X}$ =3.89, SD= 0.59), ด้านการเผยแผ่ ($\bar{X}$ =3.83, SD= 0.26), ด้านการศึกษาสงเคราะห์($\bar{X}$ =3.61, SD= 0.44), ด้านการศาสนศึกษา ($\bar{X}$ =3.55, SD= 0.26) และด้านการสาธารณสงเคราะห์ ($\bar{X}$ =3.34, SD= 0.57) ตามลำดับ

วัตถุประสงค์ที่ 2 การเปรียบเทียบบทบาทการปกครองพระสังฆาธิการต่อการบริหารกิจการคณะสงฆ์ อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา

ตารางที่ 2 แสดงผลการทดสอบสมมติฐานบทบาทการปกครองพระสังฆาธิการต่อการบริหารกิจการคณะสงฆ์ อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา

สมมติฐาน	โดยรวม	ด้านการปกครอง	ด้านการศึกษา	ด้านการเผยแผ่	ด้านการศึกษาสงเคราะห์	ด้านสาธารณสงเคราะห์	ด้านการสาธารณูปการ
1. อายุ (F-test)	57.872*	3.339*	31.889*	43.296*	60.188*	33.120*	13.825*
2. สถานภาพทางสมณเพศ (F-test)	14.638*	69.439*	5.061*	127.965*	5.540*	69.174*	14.638*
3. ระยะเวลาอยู่ในพื้นที่ (F-test)	8.610*	45.667*	28.861*	8.964	39.979*	1.978	8.610*
4. ส่วนร่วมในกิจกรรมของคณะสงฆ์ระดับอำเภอ (F-test)	5.353*	3.972	75.658	43.228	59.349	131.212	3.987
5. ระดับการศึกษาสายสามัญ (F-test)	65.696*	.449	9.172	176.259	15.710	2.659	50.968
6. ระดับความรู้สายนักรธรรม (F-test)	630.055*	138.193*	78.507*	94.032*	86.487*	30.874*	33.926*

จากตารางที่ 2 พบว่า ผลการทดสอบสมมติฐานบทบาทการปกครองพระสังฆาธิการต่อการบริหารกิจการคณะสงฆ์ อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา พบว่า กลุ่มตัวอย่างที่มีอายุ สถานภาพทางสมณเพศ การมีส่วนร่วมในกิจกรรมของคณะสงฆ์ระดับอำเภอ ระดับการศึกษาสายสามัญ และระดับความรู้สายนักรธรรมต่างกัน มีความคิดเห็นต่อบทบาทการปกครองพระสังฆาธิการต่อการบริหารกิจการคณะสงฆ์ อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ 0.05 ซึ่งเป็นไปตามสมมติฐานที่วางไว้

วัตถุประสงค์ที่ 3 แนวทางส่งเสริมเกี่ยวกับบทบาทการปกครองพระสังฆาธิการต่อการบริหารกิจการคณะสงฆ์ อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา

ตารางที่ 3 แสดงแนวทางส่งเสริมเกี่ยวกับบทบาทการปกครองพระสังฆาธิการต่อการบริหารกิจการคณะสงฆ์ อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา

ลำดับ	แนวทางส่งเสริมเกี่ยวกับบทบาทการปกครองพระสังฆาธิการต่อการบริหารกิจการคณะสงฆ์อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา	ความถี่
1	ด้านการปกครอง: ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์และชุมชนในการกำหนดแนวทางการบริหารและใช้เทคโนโลยีสารสนเทศในการบริหารจัดการข้อมูลและการเผยแผ่พระพุทธศาสนา	5
2	ด้านการศึกษา: ต้องมีการปรับปรุงหลักสูตรให้ทันสมัยและสอดคล้องกับบริบทของสังคมและส่งเสริมให้มีหลักสูตรออนไลน์และการเรียนรู้ทางไกลให้ครอบคลุมในทุกพื้นที่เพื่อให้พระสงฆ์สามารถเข้าถึงการศึกษาได้ง่ายขึ้น	3
3	ด้านการเผยแผ่: ผลิตสื่อการสอนที่สอดคล้องกับการดำเนินชีวิตในปัจจุบัน ผ่านเทคโนโลยีดิจิทัล เช่น แอปพลิเคชัน โซเชียลมีเดีย เพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้มีความเข้าใจง่าย น่าสนใจ และเข้าใจได้ทุกเพศทุกวัย	4
4	ด้านการศึกษาสงเคราะห์: ให้ความร่วมมือกับสถานศึกษาและองค์กรต่าง ๆ เพื่อพัฒนาการศึกษาสงฆ์ รวมถึงการจัดตั้งกองทุนช่วยเหลือสนับสนุนทุนการศึกษาสำหรับพระภิกษุสามเณร ที่ต้องการศึกษาต่อให้ทั่วถึง	2
5	ด้านสาธารณสงเคราะห์: ประสานความร่วมมือกับองค์กรภาครัฐและเอกชนในการจัดกิจกรรมช่วยเหลือสังคม สนับสนุนกิจกรรมบรรเทาสาธารณภัย รวมถึงส่งเสริมการดูแลผู้สูงอายุและผู้พิการในชุมชน	8
6	ด้านสาธารณูปการ: การสนับสนุนให้วัดเป็นศูนย์กลางในกิจกรรมทางวัฒนธรรม ประเพณีและสนับสนุนให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการบำรุงรักษาสถานสถาน	6
รวม		26

จากตารางที่ 3 พบว่า แนวทางส่งเสริมบทบาทการปกครองพระสังฆาธิการต่อการบริหารกิจการคณะสงฆ์ อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา ประกอบด้วย 6 ด้าน มีความถี่รวมทั้งสิ้น 26 ครั้ง โดยสามารถจัดลำดับจากมากไปหาน้อยได้ดังนี้ 1) ด้านสาธารณสงเคราะห์ ปรากฏความถี่สูงสุด 8 ครั้ง สะท้อนให้เห็นว่าบทบาทพระสังฆาธิการในด้านการช่วยเหลือสังคมเป็นสิ่งที่สังคมคาดหวังมากที่สุด ทั้งการประสานความร่วมมือกับภาครัฐและเอกชน การจัดกิจกรรมบรรเทาสาธารณภัย และการดูแลผู้สูงอายุและผู้พิการในชุมชน 2) ด้านการสาธารณูปการ พบความถี่ 6 ครั้ง ซึ่งเน้นการสนับสนุนให้วัดเป็นศูนย์กลางกิจกรรมทางวัฒนธรรมและประเพณี รวมทั้งการมีส่วนร่วมของประชาชนในการบำรุงรักษาสถานสถาน เพื่อให้วัดเป็นศูนย์กลางทางศาสนา และวัฒนธรรมของชุมชน 3) ด้านการปกครอง พบความถี่ 5 ครั้ง โดยมีข้อเสนอให้ส่งเสริมการมีส่วนร่วม

ร่วมของพระสงฆ์และชุมชนในการกำหนดแนวทางการบริหาร และการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศเพื่อจัดการข้อมูลและเผยแผ่พระพุทธศาสนา ซึ่งสะท้อนถึงความจำเป็นในการปรับปรุงระบบการบริหารให้ทันสมัยและมีส่วนร่วมมากขึ้น 4) ด้านการเผยแผ่ พบความถี่ 4 ครั้ง โดยเน้นการผลิตสื่อการสอนที่สอดคล้องกับการดำเนินชีวิตในปัจจุบัน ผ่านเทคโนโลยีดิจิทัล เช่น แอปพลิเคชันและสื่อสังคมออนไลน์ เพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้เข้าใจง่าย 5) ด้านการศาสนศึกษา พบความถี่ 3 ครั้ง โดยเสนอให้ปรับปรุงหลักสูตรให้ทันสมัยและสอดคล้องกับบริบทสังคม รวมทั้งส่งเสริมการเรียนรู้ผ่านระบบออนไลน์และการเรียนทางไกล เพื่อให้พระสงฆ์เข้าถึงการศึกษาได้สะดวกและทั่วถึง และ 6) ด้านการศึกษาสงเคราะห์ พบความถี่ 2 ครั้ง โดยเสนอให้ความร่วมมือกับสถานศึกษาและองค์กรต่าง ๆ เพื่อพัฒนาการศึกษาสงฆ์ รวมถึงการจัดตั้งกองทุนสนับสนุนทุนการศึกษาสำหรับพระภิกษุและสามเณรที่ต้องการศึกษาต่อ

อภิปรายผล

จากการศึกษาบทบาทการปกครองของพระสังฆาธิการต่อการบริหารกิจการคณะสงฆ์ อำเภอเมืองจังหวัดสงขลา โดยมีกลุ่มตัวอย่างได้แก่ พระภิกษุ สามเณร และแม่ชีจากวัดในสังกัดมหานิกาย จำนวน 144 รูป/คน สามารถอภิปรายผลได้ดังนี้

ผลจากการวิจัยวัตถุประสงค์ที่ 1 บทบาทการปกครองพระสังฆาธิการต่อการบริหารกิจการคณะสงฆ์ อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา โดยภาพรวมบทบาทอยู่ในระดับมาก แสดงให้เห็นถึงการมีส่วนร่วมอย่างสำคัญของพระสังฆาธิการในการขับเคลื่อนและบริหารกิจการคณะสงฆ์ในพื้นที่ เมื่อพิจารณารายด้าน พบว่า ด้านการปกครองได้รับการประเมินสูงสุด สะท้อนให้เห็นถึงความเข้มแข็งของระบบการบริหารภายในคณะสงฆ์ตามลำดับขั้นและโครงสร้างที่มีอยู่ ด้านสาธารณูปการและการเผยแผ่ก็ได้รับการประเมินในระดับมากเช่นกัน บ่งชี้ถึงความสามารถในการบริหารจัดการโครงการและกิจกรรมทางศาสนาให้เข้าถึงประชาชน และสอดคล้องกับบทบาทเชิงสังคมของคณะสงฆ์ นอกจากนี้ ด้านการศึกษาสงเคราะห์และการศึกษา ยังสะท้อนให้เห็นถึงการสนับสนุนทางวิชาการแก่พระภิกษุและสามเณร รวมถึงการให้ความรู้แก่ชุมชน อย่างไรก็ตาม ด้านสาธารณสงเคราะห์กลับได้รับการประเมินในระดับปานกลาง ซึ่งอาจสะท้อนถึงความจำกัดด้านทรัพยากร หรือความท้าทายในการเข้าถึงกลุ่มเป้าหมายในสังคมที่หลากหลาย สอดคล้องกับงานวิจัยของพระครูพิฑูรณคราภิรักษ์ (อนุชาติ นรินโท) (2564) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ทักษะการบริหารกิจการคณะสงฆ์” พบว่า ทักษะการบริหารที่สำคัญเพื่อเพิ่มประสิทธิผล และประสิทธิภาพกิจการคณะสงฆ์ทั้ง 6 ด้าน ได้แก่ การปกครอง การศึกษา การเผยแผ่ การศึกษาสงเคราะห์ และการสาธารณูปการให้มากยิ่งขึ้น และสอดคล้องกับงานวิจัยของพระมหาชุตีพงศ์ คงกาจธัญญ์ (สิริวิชัย) และคณะ (2565, หน้า ก) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การบริหารกิจการคณะสงฆ์ของพระสังฆาธิการในเขตปกครองคณะสงฆ์อำเภอเมืองขอนแก่น” ผลการวิจัยพบว่า โดยรวมอยู่ในระดับดีมากเช่นเดียวกัน สามารถอภิปรายสรุปภาพรวมได้ว่า บทบาทการปกครองพระสังฆาธิการต่อการบริหารกิจการคณะสงฆ์ในอำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา มีความสำคัญและอยู่ในระดับมาก โดยเฉพาะด้านการปกครอง

การสาธารณูปการ และการเผยแผ่ที่มีความเข้มแข็งและสอดคล้องกับบทบาทเชิงสังคมของคณะสงฆ์ ขณะที่ด้านการศึกษาสงเคราะห์และการศึกษาเป็นกลไกสนับสนุนที่ช่วยเสริมสร้างองค์ความรู้แก่พระภิกษุ สามเณร และชุมชน ส่วนด้านสาธารณสงเคราะห์ยังเป็นจุดที่ควรได้รับการพัฒนาเพิ่มเติมเพื่อให้การบริหารกิจการคณะสงฆ์มีความสมบูรณ์รอบด้านมากขึ้น ซึ่งทั้งหมดสอดคล้องกับผลการวิจัยที่แสดงให้เห็นว่าการบริหารกิจการคณะสงฆ์โดยพระสังฆาธิการมีบทบาทสำคัญและควรได้รับการส่งเสริมอย่างต่อเนื่องเพื่อให้สอดคล้องกับบริบทสังคมที่เปลี่ยนแปลง

ผลจากการวิจัยวัตถุประสงค์ที่ 2 การเปรียบเทียบระดับความคิดเห็นต่อบทบาทการปกครองของพระสังฆาธิการต่อการบริหารกิจการคณะสงฆ์ อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา จำแนกตามปัจจัยส่วนบุคคลพบว่า ปัจจัยด้านอายุ สถานภาพทางสมณเพศ ระยะเวลาอยู่ในพื้นที่ การมีส่วนร่วมในกิจกรรมของคณะสงฆ์ ระดับการศึกษาสายสามัญ และระดับความรู้สายนักรัทธิ ล้วนมีอิทธิพลต่อระดับความคิดเห็นต่อบทบาทของพระสังฆาธิการในแต่ละด้านอย่างมีนัยสำคัญ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความแตกต่างด้านประสบการณ์ การรับรู้ และความคาดหวังที่หลากหลายของกลุ่มสงฆ์แต่ละกลุ่ม กลุ่มผู้สูงอายุและผู้มีประสบการณ์ในพื้นที่ยาวนานมักมีมุมมองรอบด้านและเข้าใจบทบาทเชิงโครงสร้างของพระสังฆาธิการมากกว่า ขณะที่กลุ่มวัยหนุ่มหรือผู้ที่มีระยะเวลาอยู่ในพื้นที่สั้นอาจยังขาดประสบการณ์ตรง จึงมีการรับรู้ที่แตกต่างไป ส่วนสถานภาพทางสมณเพศ เช่น พระภิกษุ สามเณร และแม่ชี มีความแตกต่างด้านหน้าที่และการมีส่วนร่วมในกิจการคณะสงฆ์ ทำให้มุมมองต่อบทบาทของพระสังฆาธิการแตกต่างกัน โดยเฉพาะด้านการปกครองและการศึกษาสงเคราะห์ นอกจากนี้ ระดับการศึกษาทั้งสายสามัญและสายนักรัทธิยังเป็นปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อการวิเคราะห์ วิพากษ์ และการเข้าใจบทบาทเชิงลึกของพระสังฆาธิการ ผู้ที่มีระดับนักรัทธิสูงกว่ามักเข้าใจหลักธรรมและโครงสร้างการบริหารคณะสงฆ์ได้ชัดเจนกว่า จึงสามารถประเมินบทบาทของผู้นำทางศาสนาได้อย่างมีวิจารณญาณ สอดคล้องกับงานวิจัยของพระสุริโย รุ่งเรือง (2561) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “บริหารจัดการคณะสงฆ์ไทยอย่างไรให้มีประสิทธิภาพ” พบว่า แนวทางที่จะบริหารงานคณะสงฆ์ไทยให้มีประสิทธิภาพ คือ การนำหลักธรรมสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชีวิตและสังคม สร้างให้ประเทศไทยเป็นศูนย์กลางวิชาการและกิจการพระพุทธศาสนาโลก การอุปถัมภ์คุ้มครองพระพุทธศาสนาพัฒนาส่งเสริมการปกครองคณะสงฆ์ให้เข้มแข็ง อุปถัมภ์การพัฒนากิจการศาสนาให้เผยแผ่ศีลธรรมได้กว้างขวาง ให้การสนับสนุน ส่งเสริม พัฒนาบุคลากรทางด้านพระพุทธศาสนา และสอดคล้องกับงานวิจัยของพระปิยปราชญ์ อาจารย์สุโก (2561) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การพัฒนาการบริหารกิจการคณะสงฆ์อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี” ผลการวิจัยพบว่า ผลการเปรียบเทียบ พบว่า พระสงฆ์ อายุ พรรษา วุฒิสายสามัญ วุฒิการศึกษานักรัทธิ ต่างกัน มีความคาดหวังต่อการพัฒนาการบริหารกิจการคณะสงฆ์ในอำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี โดยรวมแตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 เช่นกัน

สรุปภาพรวมได้ว่า การเปรียบเทียบความคิดเห็นตามปัจจัยส่วนบุคคลชี้ให้เห็นว่า ความแตกต่างด้านอายุ สมณเพศ ระยะเวลาอยู่ในพื้นที่ และระดับการศึกษา ล้วนส่งผลต่อการรับรู้และการประเมินบทบาทพระสังฆาธิการอย่างมีนัยสำคัญ ซึ่งเป็นข้อมูลสำคัญในการกำหนดแนวทางส่งเสริมการบริหารกิจการคณะสงฆ์ให้ครอบคลุมและตอบสนองต่อความหลากหลายของกลุ่มสงฆ์และชุมชนในพื้นที่

ผลจากการวิจัยวัตถุประสงค์ที่ 3 แนวทางส่งเสริมบทบาทพระสังฆาธิการในการบริหารกิจการคณะสงฆ์อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา ได้แก่ 1) ด้านการปกครอง ควรส่งเสริมการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์และชุมชน พร้อมใช้เทคโนโลยีสารสนเทศในการบริหาร 2) ด้านศาสนศึกษา ควรปรับปรุงหลักสูตรให้ทันสมัยและจัดการเรียนรู้ทางไกลให้ครอบคลุมทุกพื้นที่ 3) การเผยแผ่ ผลิตสื่อผ่านแอปพลิเคชันและโซเชียลมีเดียให้เข้าใจง่ายและเข้าถึงทุกวัย 4) ด้านการศึกษาสงเคราะห์ ให้ความร่วมมือกับองค์กรต่าง ๆ และจัดตั้งกองทุนสนับสนุนการศึกษาพระภิกษุสามเณร 5) ด้านสาธารณสงเคราะห์ มีการประสานกับภาครัฐและเอกชนเพื่อช่วยเหลือสังคมและดูแลผู้สูงอายุ-ผู้พิการ และ 6) ด้านสาธารณูปการ มีการบูรณะวัดให้มีความเหมาะสมสามารถเป็นศูนย์ปฏิบัติธรรมและกิจกรรมวัฒนธรรมได้ พร้อมส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน สอดคล้องกับงานวิจัยของพระสุริโย รุ่งเรือง (2561) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “บริหารจัดการคณะสงฆ์ไทยอย่างไรให้มีประสิทธิภาพ” ได้เสนอว่าการบริหารคณะสงฆ์ไทยให้มีประสิทธิภาพต้องอาศัยการนำหลักธรรมมาสร้างความเข้มแข็งแก่ชีวิตและสังคม รวมทั้งการพัฒนาบุคลากรทางพระพุทธศาสนา และสอดคล้องกับงานวิจัยของพระมหาจรรย์ค์ สิริวงโณ (ผมไผ่) (2564) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การบริหารกิจการคณะสงฆ์ของพระสังฆาธิการในศตวรรษที่ 21” ผลการวิจัย สะท้อนถึงการบริหารกิจการคณะสงฆ์ในศตวรรษที่ 21 จำเป็นต้องปรับกลยุทธ์ให้รู้เท่า เข้าถึง และเท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคมโลก โดยผสมผสานหลักการบริหารของพระพุทธเจ้ากับศาสตร์การบริหารสมัยใหม่ เพื่อให้การดำเนินงานทั้ง 6 ด้านมีประสิทธิภาพและไม่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง

สรุปภาพรวมได้ว่า แนวทางส่งเสริมบทบาทพระสังฆาธิการในการบริหารกิจการคณะสงฆ์อำเภอเมืองสงขลา มีความครอบคลุมและสอดคล้องกับบริบทสังคมที่เปลี่ยนแปลง โดยเน้นการบูรณาการหลักธรรมเข้ากับการบริหารสมัยใหม่ เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งทั้งในด้านการปกครอง การศึกษา การเผยแผ่ การสงเคราะห์ และการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางทางศาสนาและวัฒนธรรม อันจะนำไปสู่การทํานุบำรุงพระพุทธศาสนาให้มั่นคงและยั่งยืนในสังคมไทย

สรุปและข้อเสนอแนะ

พระสังฆาธิการในอำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา มีบทบาทสำคัญต่อการบริหารกิจการคณะสงฆ์ โดยเฉพาะด้านการปกครองที่โดดเด่นที่สุด สะท้อนถึงความเข้มแข็งของโครงสร้างและระบบการบริหาร ขณะเดียวกันด้านสาธารณูปการ การเผยแผ่ และการศึกษา ก็ช่วยเสริมสร้างความรู้และการเข้าถึงประชาชน แม้ด้านสาธารณสงเคราะห์ยังมีข้อจำกัดจากทรัพยากรและการเข้าถึงกลุ่มเป้าหมายที่หลากหลาย บทบาทของพระสังฆาธิการมีความแตกต่างตามปัจจัยพื้นฐานของผู้ตอบ เช่น อายุ สมณเพศ ระยะเวลาอยู่ในพื้นที่ ระดับการศึกษา และความรู้ทางพระพุทธศาสนา ซึ่งสะท้อนถึงความหลากหลายทางมุมมองและประสบการณ์ การบริหารจึงควรคำนึงถึงความแตกต่างเหล่านี้เพื่อสร้างแนวทางที่ครอบคลุมและยั่งยืน แนวทางส่งเสริมบทบาทการปกครองควรมุ่งบูรณาการทุกด้าน ทั้งการบริหาร การศึกษา การเผยแผ่ และการมีส่วนร่วมทางสังคม โดย

เน้นความร่วมมือระหว่างพระสงฆ์ ชุมชน และภาคส่วนต่าง ๆ เพื่อยกระดับพระสังฆาธิการจากผู้บริหารองค์กรศาสนาไปสู่ผู้นำทางจิตวิญญาณและสังคมในยุคใหม่ อันจะทำให้การบริหารกิจการคณะสงฆ์มีความเข้มแข็ง ทันสมัย และตอบสนองต่อสังคมได้อย่างยั่งยืน

ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์

1. พระสังฆาธิการดำเนินการส่งเสริมระบบการบริหารจัดการที่เข้มแข็ง บริหารด้วยความโปร่งใส ตอบสนองต่อความต้องการของชุมชน และเสริมสร้างการมีส่วนร่วมของพระภิกษุ สามเณร แม่ชี รวมถึงประชาชนในการวางแผนและร่วมตัดสินใจ
2. พระสังฆาธิการสนับสนุนการนำเทคโนโลยีมาใช้ในการบริหารงานคณะสงฆ์ เช่น ระบบฐานข้อมูลพระสงฆ์ รวมถึงการผลิตสื่อดิจิทัลและแอปพลิเคชันเพื่อการศึกษา และเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้มีความเข้าใจง่าย สอดคล้องกับบริบทของสังคมในปัจจุบัน และต้องสามารถเข้าถึงได้ทุกเพศทุกวัย
3. พระสังฆาธิการประสานความร่วมมือกับผู้นำชุมชนในพื้นที่ในการบูรณาการและส่งเสริมให้วัดเป็นศูนย์กลางของชุมชนในการจัดกิจกรรมทางวัฒนธรรมประเพณี กิจกรรมทางศาสนา และจิตอาสา
4. พระสังฆาธิการประสานความร่วมมือกับสถานศึกษาและองค์กรต่าง ๆ ในการส่งเสริมวิชาการพระพุทธศาสนาให้กับเยาวชนในสถานศึกษา

ข้อเสนอแนะในการศึกษาครั้งต่อไป

1. ควรศึกษา เรื่อง การบูรณาการบทบาทพระสังฆาธิการกับการพัฒนาชุมชนเชิงสังคมและวัฒนธรรม เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการบริหารกิจการคณะสงฆ์กับการสร้างทุนทางสังคมและวัฒนธรรมในพื้นที่ เป็นการวิจัยเชิงปริมาณ โดยใช้แบบสอบถามเชิงสถิติที่ครอบคลุมหลายกลุ่มเป้าหมาย เช่น พระภิกษุ สามเณร แม่ชี เยาวชน และประชาชนทั่วไป เพื่อวิเคราะห์ความแตกต่างทางมุมมอง
2. ควรศึกษา เรื่อง การใช้เทคโนโลยีดิจิทัลในการบริหารงานคณะสงฆ์และการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เพื่อวิเคราะห์ผลกระทบของการนำฐานข้อมูลพระสงฆ์ สื่อดิจิทัล และแอปพลิเคชันต่อการเข้าถึงและการมีส่วนร่วมของประชาชน เป็นการวิจัยแบบผสม (Mixed Methods): ผสมผสานข้อมูลเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ เพื่อให้ได้ภาพรวมที่ครอบคลุมและเชื่อมโยงกันอย่างเป็นระบบ
3. ควรศึกษา เรื่อง บทบาทพระสังฆาธิการกับการสร้างผู้นำทางจิตวิญญาณในสังคมยุคใหม่ เพื่อศึกษาการศึกษาการเปลี่ยนแปลงจากผู้บริหารองค์กรศาสนาไปสู่ผู้นำทางสังคมที่ผสมผสานหลักธรรมกับนวัตกรรม เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research): ใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) และการสนทนากลุ่ม (Focus Group) เพื่อเข้าใจประสบการณ์จริงและความหมายเชิงสังคม

บรรณานุกรม

ชนะชัย นิราศโสทรก. (2558). บทบาทของเจ้าอาวาสในการพัฒนาชุมชนตามหลักมรรคมีองค์ 8: กรณีศึกษา พระสังฆาธิการ ตำบลบ้านกาศ อำเภอสูงเม่น จังหวัดแพร่ [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิตไม่ได้ตีพิมพ์]. มหาวิทยาลัยพะเยา.

- ชัยยงค์ ขามรัตน์. (2551). *ศักราชภาพชุมชนหมู่บ้านอีสาน: กรณีศึกษาบ้านตะแบก อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์*. ม.ป.ท.
- ชุดิพงศ์ คงกาจัญญณ์ (สิริวิชัย). (2564). *การบริหารกิจการคณะสงฆ์ของพระสังฆาธิการในเขตปกครองคณะสงฆ์อำเภอเมืองขอนแก่น* [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิตไม่ได้ตีพิมพ์]. มหาวิทยาลัยสารคาม.
- ประเสริฐ ไชยเชื้อ. (2554). *ศักราชภาพผู้นำในการบริหารงานพัฒนา*. เจพีแอล ปรีนส์.
- พระครูพิฑูรณคราภิรักษ์ (อนุชาติ นรินโท). (2564). ทักษะการบริหารกิจการคณะสงฆ์. *วารสารวิจัยวิชาการ*, 4(2), 235-250.
- พระครูวินัยธรถวิล เรียบร้อย. (2557). *การบริหารจัดการวัดของเจ้าอาวาสในเขตการปกครองคณะสงฆ์อำเภอเมือง จังหวัดกาญจนบุรี* [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิตไม่ได้ตีพิมพ์]. มหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี.
- พระครูสุภาติวุฒิจิ (เฉลิมชัย อภิชาติ). (2554). *บทบาทของพระสังฆาธิการในการบริหารกิจการคณะสงฆ์อำเภอเมืองมหาสารคาม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา* [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิตไม่ได้ตีพิมพ์]. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระณรงค์ สังขวิจิตร. (2560). การปกครองคณะสงฆ์ไทยปัจจุบัน: ปัญหาและแนวทางแก้ไข. *วารสาร มจร. สังคมศาสตร์ปริทรรศน์*, 6(1), 27-40.
- พระเทพปริยัติสุธี (วรวิทย์ คงคปญโญ). (2550). *เอกสารประกอบการบรรยาย เรื่องการคณะสงฆ์และการศาสนา*. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). (2551). *พจนานุกรมเพื่อการศึกษาอธิบายศัพท์และแปลความหมายคำวัด*. ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม.
- พระธรรมปริยัติโสภณ (วรวิทย์ คงคปญโญ). (2550). *การพัฒนาพระสังฆาธิการภาค 2 ภาคปฏิบัติการ*. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระปิยะปราชญ์ อาจารย์สุโก. (2561). การพัฒนาการบริหารกิจการคณะสงฆ์ในอำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี. *วารสารพุทธนวัตกรรมการจัดการ*, 1(2), 1-15.
- พระมหาจำนงค์ สิริวิณโณ (ผมไผ่). (2564). การบริหารกิจการคณะสงฆ์ของพระสังฆาธิการในศตวรรษที่ 21. *Journal of Modern Learning Development*, 6(6), 371-383.
- พระมหาชุดิพงศ์ คงกาจัญญณ์ (สิริวิชัย). (2565). *การบริหารกิจการคณะสงฆ์ของพระสังฆาธิการในเขตการปกครองคณะสงฆ์ อำเภอเมืองขอนแก่น* [บทความวิชาการ]. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- พระมหาตัญญ์ วงศ์พรหม. (2556). *ความสัมพันธ์ของธรรมาภิบาลกับประสิทธิภาพในการบริหารวัด ในเขตบางพลัด กรุงเทพมหานคร* [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิตไม่ได้ตีพิมพ์]. มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา.

- พระมหาพรเมธ เตชธมโม (ดีสุรกุล). (2561). การส่งเสริมการบริหารกิจการคณะสงฆ์ ด้านสาธารณสงเคราะห์ของอำเภอแก้งคร้อ จังหวัดชัยภูมิ [วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิตไม่ได้ตีพิมพ์]. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาสมชาย สุนติกโร (ชุ่มจิต). (2555). บทบาทของพระสังฆาธิการในการบริหารกิจการคณะสงฆ์ด้านสาธารณูปการของวัดในจังหวัดปทุมธานี [วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิตไม่ได้ตีพิมพ์]. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาสุวิทย์ โนนงาม. (2556). การบริหารกิจการคณะสงฆ์ด้านการปกครองคณะสงฆ์ จังหวัดสิงห์บุรี [วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิตไม่ได้ตีพิมพ์]. มหาวิทยาลัยอีสเทิร์นเอเซีย.
- พระมหาอภิชาติ ขยเมธี (ถาวร). (2566). การพัฒนาภาวะผู้นำของพระสังฆาธิการในยุคปัจจุบัน. วารสารบรรพตการศึกษาศาสตร์และมนุษยสังคมศาสตร์, 4(1), 108-120.
- พระสมุห์กำพร สุชาโต (พิเชษฐสกุล). (2554). บทบาทของพระสังฆาธิการในการบริหารกิจการคณะสงฆ์ในอำเภอทองผาภูมิจังหวัดกาญจนบุรี [วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิตไม่ได้ตีพิมพ์]. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระสุริโย รุ่งเรือง. (2561). บริหารจัดการคณะสงฆ์อย่างไรให้มีประสิทธิภาพ. วารสารสมาคมศิษย์เก่ามหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 7(2), 101-115.
- พีระศิลป์ บุญทอง. (2557). การบริหารกิจการคณะสงฆ์ของคณะสงฆ์ในภาคใต้. วารสารมหาจุฬานาครทรรณ, 5(1), 20-35.
- มนตรี แก้วไพฑูรย์. (2564). บทบาทพระสังฆาธิการในการบริหารกิจการคณะสงฆ์ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดชลบุรี [วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิตไม่ได้ตีพิมพ์]. มหาวิทยาลัยบูรพา.
- วัดโมลีโลกยาราม. (2564). พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2505 และ (ฉบับที่ 2) พุทธศักราช 2535. <https://www.watmoli.com/wittaya-one/1192/>
- สนธยา พลศรี. (2556). การพัฒนาความสามารถของบุคคลและกลุ่ม (พิมพ์ครั้งที่ 2). โอเดียนสโตร์.
- สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (ช่วง วรปัญญา). (2007). พุทธวิธีในการบริหาร. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- Yamane, T. (1967). *Statistics: An introductory analysis* (2nd ed.). Harper & Row